

УДК 070(470+571)199:327(477)

І. В. Філенко

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКИХ ЗМІ ЗА ЧАСІВ ПРЕЗИДЕНТСТВА Б. ЄЛЬЦИНА

В статті досліджується зовнішня політика України в російських ЗМІ за президентства Б.Єльцина. Розглядається становлення української державності і проблеми, які з цим пов'язані у контексті сприйняття подій в Україні російськими ЗМІ. Доведено, що російські ЗМІ відіграють важливу роль у формуванні іміджу України в світі, так як здатні маніпулювати свідомістю громадян.

Ключові слова: ЗМІ, Б.Єльцин, Л.Кравчук, Л.Кучма, НАТО, ЄС, СНД, Росія, Україна.

7–8 грудня 1991 р. в Біловезькій Пущі відбулася зустріч президентів Росії Б. Єльцина, України Л. Кравчука і Голови Верховної Ради Білорусі С. Шушкевича, результатом якої стала ліквідація СРСР та проголошення Співдружності Незалежних Держав (СНД). В ході Алма-Атинської зустрічі глав союзних республік, що відбулася 21 грудня, число засновників СНД збільшилася до одинадцяти. В цілому констатуємо, що міжнародні умови, за яких розвивалася дезінтеграція СРСР були сприятливими для України. Внаслідок унікального збігу обставин Україна могла навіть розраховувати на політичну підтримку Росії. В існуванні незалежної України були зацікавлені і республіки колишнього СРСР та країни Центрально-Східної Європи.

У планах російського керівництва Україні надається особливе значення, оскільки російська політична еліта й пересічні громадяни в Росії у своїй переважній більшості свято переконані, що: Україна є частиною Росії й не повинна існувати відокремлено від неї; росіяни й українці є одним народом, їхнє возз'єднання в єдиній державі має завершитися формуванням потужного надетносу та утворенням «руського миру» з однією мовою, церквою й культурою; незалежна державність України є геополітичною аномалією й становить стратегічну загрозу для Росії; Росія без України є геополітично незавершеною і не може відродитись як світова наддержава.

Укорінені в російській ментальності антиукраїнські ідеологи прагнуть визначити зміст української політики Росії, домінуючими в якій є два ключові імперативи: 1) протидія інтеграційній політиці України в західному напрямку, оскільки її членство в НАТО та ЄС роблять саму ідею відродження російської неоімперії нездійсненною; 2) викорінення всього українського в межах і поза межами Росії, оскільки лише знищення української ідентичності може стати передумовою створення та запорукою існування такої неоімперії. На забезпечення реалізації цих імперативів мобілізовано арсенал як російської дипломатії, так і російських спецслужб, які традиційно діють у тісному тандемі [1].

Після відновлення незалежної державності України російські ЗМІ поставили на першого президента України Л. Кравчука тавро «націоналіста» і «сепаратиста» лише за те, що він твердо відмовився дати згоду на перетворення СНД на подобу нового Радянського Союзу, здійснював досить помірковану політику національного відродження, розбудовував державні інститути України та зробив перші самостійні кроки до налагодження співпраці із західними структурами, зокрема НАТО та ЄС.

За часів президентства Б.Єльцина російський капітал значною мірою контролює суттєву частку інформаційного простору СНД та визначає його зміст. Тож позиція багатьох електронних ЗМІ Росії щодо висвітлення подій в Україні визначається передусім інтересами російського капіталу на українському ринку. Ще однією

особливістю медіа-політики електронних ЗМІ Росії є практично повна відсутність спростовувань неправдивої чи викривленої інформації про Україну. Зазвичай, якщо повідомлення виглядали занадто тенденційно, вони просто не мали продовження.

Якщо проаналізувати тематичний спектр провідних російських телеканалів за президентства Б.Єльцина вибудовується дуже невтішний для іміджу України перелік: аварії, катастрофи та стихійні лиха. Можливо, найчисельніший блок у російському медіа-просторі.

Звинувачення на адресу України щодо участі її громадян у бойових діях у Чечні. Цікаво, що ця тема щоразу реанімується під час гучних поразок чи скандалів навколо російської армії за президентства Б.Єльцина.

«Кримська кампанія» також традиційно є головним болем України за президентства Б.Єльцина. Зазвичай вона розпочинається в травні; її підґрунтям є жорстка конкуренція за платоспроможних відпочиваючих. До стандартного набору «кримських страшилок» від російського телебачення завжди належали: 1. кримські татари, демонстрації яких у День депортованих народів слугують сигналом до початку «антикримської кампанії» (цю тему найактивніше відпрацьовує НТВ); 2. різні хвороби на кшталт холери, чуми та ін., вібріони яких «стабільно знаходять» на українському узбережжі Чорного моря. 3. економічні та соціальні негаразди (бензинова криза, надвисокі штрафи, що начебто сягають сотень доларів США, та митом за реєстрацію (40–50 дол. США); 4. «упередженість» української міліції саме щодо росіян; 5. висока криміналізованість півострова (ця тема останнім часом втратила гостроту, оскільки гучні злочини в Криму вже не є постійним явищем).

У російських ЗМІ розгорнулася потужна антиукраїнська кампанія, яка триває донині. До неї стараннями спецслужб Росії були підключені й західні ЗМІ. Це, зокрема, з'ясувалося під час розгляду справи про наклеп, яку земельний суд Німеччини розглядав за позовом Л. Кравчука до німецького часопису «Фокус», на шпальтах якого журналіст Ю. Рот у 1994 р. звинувачував президента України у вивезенні іноземної валюти за кордон і придбанні там нерухомості. В ході судового слідства Ю.Рот заявив, що його публікації ґрунтувалися на матеріалах, одержаних від російської ФСБ [1].

Ворожу налаштованість офіційної Росії не зміг нейтралізувати той очевидний факт, що за час президентства Л. Кравчука Україна не здійснила жодної спрямованої проти Російської Федерації акції, яка б порушувала двосторонні українсько-російські домовленості, угоди в рамках СНД або загальновізанні норми міжнародного права. Більше того, в багатьох випадках назустріч Росії були зроблені кроки, які мали негативні наслідки для захисту життєво важливих інтересів України та утвердження її незалежної державності. Так, у листопаді 1992 р. українським урядом, очолюваним Л. Кучмою, було підписано угоду між Україною та РФ про зобов'язання, пов'язані з гарантіями забезпечення та погашення банківського кредиту, відповідно до якої українська держава в односторонньому порядку перебрала на себе борги своїх підприємств перед Росією. В умовах багаторазового підвищення Росією цін на енергоносії це спричинило утворення колосального українського зовнішнього держборгу й стрибок цін. У 1993 р. президент України Кравчук підписав Угоду про асоційоване членство України в Економічному Союзі СНД, виявив готовність піти на поступки Росії в питанні про розподіл ЧФ тощо [1].

Наступна стадія російської спецоперації припала на квітень-липень 1994 р. – час проведення дострокової виборчої кампанії, в якій реальним конкурентом діючого президента був колишній прем'єр-міністр України Л.Кучма. У прагненні будь-якою ціною здобути перемогу він, на протипагу «націоналісту» й «сепаратисту» Л. Кравчуку, позиціонував себе як прихильник тіснішої українсько-російської співпраці, активізації участі України в діяльності СНД, створення євразійського економічного простору й запровадження в Україні російської мови як другої державної. Ведучи боротьбу за

президентську посаду, Л. Кучма спирався на фінансову, політичну й моральну підтримку російського істеблішменту, яку він використовував, порушуючи етичні норми й українське законодавство.

Як впливає з матеріалів перевірки Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків Росії Контрольним управлінням адміністрації президента РФ, передвиборну кампанію Л.Кучми фінансував уряд Російської Федерації. В цих матеріалах наводиться лист заступника валютного департаменту Мінфіна РФ Волкова, в якому йдеться про звернення керівника секретаріату глави уряду РФ Г.В. Петеліна до голови Комісії з оперативних питань (КОП) уряду РФ О. Сосковця з проханням «виділити квоту для фінансування передвиборної кампанії Л. Кучми на Україні». Про це і позитивне рішення КОП – «погодитись із виділенням квоти» – Г.В.Петелін доповідав голові уряду РФ [2].

Упродовж виборчої кампанії за Л. Кучму відверто й активно агітували російські політики й засоби масової інформації, в тому числі й державні. Користуючись прозорістю українських кордонів, російська сторона здійснювала широке політичне та інформаційне втручання на користь свого фаворита й поливала брудом його основного конкурента. Здобувши перемогу, Л. Кучма у своїй інавгураційній промові 19 липня 1994 р. заявив, що Україна як частина євразійського економічного та культурного простору братиме активну участь у СНД, розвиватиме відносини стратегічного партнерства з Росією, а також пообіцяв виступити із законодавчою ініціативою про надання російській мові офіційного статусу.

Водночас слід зазначити, що між першим і другим туром президентських перегонів Л. Кучма в інтерв'ю газеті «Новости» від 23 червня 1994 р. заявив, що він «обома руками за державність України», оскільки «відмовившись від державності, ми назавжди накладемо на себе тавро другорядного народу». Після перемоги він окреслив свою позицію чіткіше й промовистіше: «Я не для того виграв вибори, щоб стати васалом Росії». Але російське керівництво сприйняло передвиборну риторичку Кучми через призму імперського розуміння дружби з Україною, в той час як майбутній президент, виходячи з об'єктивно існуючої зацікавленості обох сторін у нормальних добросусідських відносинах, вочевидь, вірив у можливість налагодження рівноправних українсько-російських відносин, які б мали бути виявом справжньої дружби. Але очікування обох сторін не справдилися. Москва виявилася неготовою будувати з Києвом рівноправні відносини, а Київ відмовився визнати зверхність Москви.

У перші роки президентства Л. Кучма досить твердо виступав проти участі України у будь-яких проектах, які становили явну або приховану мету відновлення на геополітичному просторі колишнього СРСР нових різновидів наддержавних імперських структур із домінуванням Росії. Незмінною лишилася позиція України щодо неучасті в Ташкентському договорі з посиланням на позаблоковий статус України. Українська сторона погодилась на співпрацю з ЕвразСЄ лише в статусі спостерігача і не пішла на підписання Статуту СНД, залишаючись просто учасником Співдружності.

Натомість дипломатичні зусилля України були зосереджені на розбудові двосторонніх українсько-російських відносин. На цьому напрямку сталися важливі позитивні зрушення, які зокрема матеріалізувались в угодах від 9 червня 1995 р. про розподіл ЧФ та підписанні в Києві 31 травня 1997 р. великого українсько-російського Договору про дружбу, співробітництво і партнерство та Договору про статус та умови перебування ЧФ РФ на території України.

Водночас Україна налагоджувала співпрацю із західними державами, НАТО та ЄС і розпочала переговори про вступ до Ради Європи та Світової організації торгівлі. На основі підписаної Л. Кравчуком 16 червня 1994 р. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС створюється механізм їхньої взаємодії та визначаються пріоритетні напрямки.

25 вересня 1995 р. Україна, випереджаючи Росію, стає повноправним членом Ради Європи. У своїй щорічній доповіді Верховній Раді 4 квітня 1996 р. Л. Кучма заявив: «Інтеграція в Європу – це наш свідомий і стратегічний вибір». 11 червня 1998 р. указом президента було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу.

На відміну від Росії Україна не виступала проти розширення НАТО і поступово нарощувала співпрацю з Альянсом. У результаті 9 липня 1997 р. у Мадриді було підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО, яка передбачала створення інституційного механізму їхнього двостороннього співробітництва – Комісію Україна – НАТО. З цього моменту Україна починає формувати свою позицію щодо майбутнього членства в НАТО.

У виступі на пленарному засіданні Другого самміту Україна – ЄС, яке відбулось у Відні 16 жовтня 1998 р., президент України заявив про те, що інтеграція до європейських та євроатлантичних структур є стратегічною метою України [3].

Отже, на час завершення першого терміну президентства Л. Кучми у відносинах України із Заходом почала вимальовуватися модель, реалізація якої врешті-решт мала логічно завершитись її членством у НАТО, СОТ та ЄС. Причому особлива увага приділялась розвитку натовського вектору зовнішньої політики України, рушієм якого була «потужна трійка»: В.Горбулін – секретар Ради національної безпеки і оборони, Б. Тарасюк – міністр закордонних справ, В. Огризко – керівник управління з питань зовнішньої політики АП. Вони були одностайними у питанні членства України в НАТО і склали команду, яка працювала злагоджено і ефективно.

Рух України в західному напрямку, особливо її курс на членство в НАТО, викликав незадоволення і занепокоєння керівництва РФ, яке ще до закінчення першої каденції Л.Кучми задіяло свої механізми впливу на нього.

У період підготовки до президентських виборів відповідно до Указу Президента від 8 серпня 1999 р. В. Огризка на посаді замінив А.Орел, який, за твердженням генерала О.Скипальського, був свого часу офіцером Головного розвідувального управління Генштабу Міністерства оборони СРСР. Причому відбулось підвищення статусу А.Орла, посада якого тепер називалась «заступник глави Адміністрації Президента України, керівник Головного управління зовнішньої політики Адміністрації Президента». Вважаючи, що альтернативою євроатлантичній інтеграції України має стати її участь у геополітичних проектах Росії, він чинив спочатку приховану, а згодом і відкриту протидію державній політиці, орієнтованій на членство України в НАТО. Як пізніше публічно визнав В.Горбулін, в Україні було важко знайти «розумнішого і витонченішого антинатівця» [1].

На початку грудня 1991 р. у Брюсселі відбулася нарада країн-членів НАТО, присвячена результатам українського референдуму. Вона підтвердила доцільність нової стратегічної концепції, затвердженої місяцем раніше у Римі. В установчому засіданні Ради північноатлантичного співробітництва, яке було проведене 20 грудня, взяли участь міністри закордонних справ країн-членів НАТО і дев'яти країн Центрально-Східної Європи, у тому числі Латвії, Естонії та Литви. У березні 1992 р. учасниками процесу співробітництва в рамках РПАС стали ще одинадцять держав – колишніх республік Радянського Союзу, у тому числі й Україна

Уряд Б. Єльцина сподівався зберегти за Москвою становище керуючого центру на всій території колишнього СРСР за допомогою механізму Співдружності Незалежних Держав. Статус СНД не конкретизувався, щоб у зручний час перетворити цей консультативний орган на конфедеративну або навіть федеративну державу. Москва почала будувати таку державу окремими блоками. В Угоді про сили спільного призначення на перехідний період (лютий 1992 р.), Договорі про спільну безпеку (травень 1992 р.), Договорі про економічний союз (вересень 1993 р.) передбачалось утворення наднаціональних органів, що мали право розв'язувати принципові питання

без узгодження з вищими законодавчими та виконавчими органами країн-членів СНД [4].

Президент і Верховна Рада України підтримували курс на економічне співробітництво в рамках СНД. Але вони не бажали перетворення Співдружності у воєнно-політичний альянс або конфедеративний чи федеративний союз. За 1992–1993 рр. у СНД було прийнято близько 400 різних угод, рішень та інших директивних документів, з яких Україна схвалила і зобов'язалася виконувати близько половини, уникаючи загроз державному суверенітету.

Проблеми у відносинах з Росією виникли вже через дві доби після всеукраїнського референдуму. Для російської правлячої еліти його результати стали несподіваними. Прес-секретар президента РФ П. Вощанов заявив, що проблема кордонів Росії з республіками, які проголосили незалежність, є, на його думку, нерозв'язною. Адміністрація президента РФ після запиту МЗС України дезавуувала цю заяву. Та наступного дня по центральному телебаченню виступив мер Москви Г. Попов, який підтримав Вощанова й поставив під сумнів приналежність Україні Криму й Одеської області. Українська сторона відреагувала настільки гостро, що Б. Єльцин негайно направив у Київ офіційну делегацію на чолі з віце-президентом О. Руцьким. Конфлікт було вичерпано.

Відокремлення України сприймалося переважною більшістю росіян особливо болюче. Найбільш болючою в українсько-російських відносинах стала кримська проблема. У травні 1992 р. Верховна Рада Російської Федерації зробила офіційну заяву про те, що акти про передачу Кримської області Україні не мають юридичної сили з моменту їх прийняття [4].

Поважаючи волю населення Кримської області, висловлену на референдумі, Верховна Рада УРСР ухвалила в лютому 1991 р. постанову про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (після 24 серпня 1991 р. – Автономної Республіки Крим). За «доброзичливими» порадами з Москви Верховна Рада АРК 5 травня 1992 р. ухвалила Акт проголошення державної самостійності. Була прийнята Конституція Республіки Крим, ключові положення якої суперечили Основному Закону України.

Поважаючи міжнародні угоди про непорушність кордонів, які були встановлені в Європі після Другої світової війни, Б. Єльцин не підтримав територіальних претензій російських законодавців до України, але разом з тим він перевів вістря кримської проблеми на питання про ЧФ. Маючи головну базу в Севастополі, флот налічував близько 300 кораблів, переважно застарілих конструкцій. Принципи поділу флоту між Україною і Росією та питання про його статус стали предметом тривалих переговорів. Президент Росії штучно затягував їх, щоб мати можливість втручання у кримські справи на законних підставах.

На зустрічах у червні й у вересні 1992 р. Л. Кравчук і Б. Єльцин досягли домовленості про встановлення подвійного контролю над ЧФ на п'ятирічний період, яка хоча і не розв'язала проблеми, але зменшила напруженість між двома країнами. Відповідно й кримські політики почали поводитися стриманіше. У вересні 1992 р. Верховна рада АРК привела у відповідність до Конституції України суперечливі статті Конституції Криму.

Втім російські законодавці не заспокоїлися. З'їзд народних депутатів РФ у грудні 1992 р. доручив Верховній Раді розглянути питання про статус Севастополя. У липні 1993 р. рішення про надання Севастополю статусу міста Російської Федерації було прийнято. Б. Єльцин змушений був дезавуувати його. 20 липня 1993 р. у справу втрутилася Рада Безпеки ООН, яка кваліфікувала це рішення як юридично неспроможне. Винесення українсько-російських відносин на рівень ООН змусило схаменутися російських політиків. Вони відчули, що явно перебрали міру.

Показником досягнутого в Україні консенсусу політичних сил у сфері міжнародного життя стали схвалені 2 липня 1993 р. Верховною Радою Основні напрями зовнішньої політики. У цьому базовому документі затверджувалися такі наріжні принципи: утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави; забезпечення стабільності міжнародного становища України; інтеграція національного господарства у світову економічну систему; збереження територіальної цілісності держави й недоторканності її кордонів; формування у світовому інформаційному просторі образу України як надійного й передбачуваного партнера.

У ці роки народилась українська багатовекторна зовнішня політика. Л. Кучма, який прийшов до влади у 1994 р. за підтримки тієї частини виборців, що бажали поліпшити відносини з Росією. Безсумнівну орієнтованість на Росію цього кандидата в Президенти України багато хто з виборців вважав запорукою повернення в минуле, яке було більш передбачуваним і забезпеченим. Перспектива поглинання України Росією здебільшого не сприймалася як загроза.

В цілому, політика Б. Єльцина на просторі СНД в найзагальніших рисах зводилася до формули «збирання земель» під егідою Росії. Малося на увазі на основі базових домовленостей сформувати жорстко інтегровану політико-економічну, оборонну структуру за образом російсько-білоруського союзу. В аналітичній доповіді «Підсумки діяльності СНД за 10 років і завдання на перспективу», зазначається, що «Такі положення установчих документів, як формування загального економічного простору та митного союзу, збереження об'єднаного командування над загальним військово-стратегічним простором, колективна охорона зовнішніх рубежів увійшли в протиріччя з закономірностями будівництва нових незалежних держав і не були затребувані» [5].

Нова, демократична Росія відмовилася від застарілого стереотипу розглядати Північноатлантичний блок як інструмент агресії і стала шукати шляхи до налагодження ділового співробітництва з ним. Подібне ж бажання висловили Україна, Білорусія, Казахстан і інші члени СНД. Ідея зближення, пошуку форм співпраці з колишніми республіками на території СРСР була підтримана Радою НАТО. Незабаром на цьому напрямку відбулася важлива подія: 10 березня 1992 року відбувся вступ Росії і десяти держав СНД до Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС) [6].

Одним з найважливіших питань під час президентства Б. Єльцина було розширення НАТО на Схід. У дискусії, що розгорнулася в кінці 1993 – початку 1994 рр. навколо розширення складу НАТО можна виразно розгледіти боротьбу цілком конкретних інтересів і стратегічних планів суб'єктів політики як в Росії, так і за кордоном. На той момент на заході існувало кілька сценаріїв розвитку цього процесу [7].

Наразі вважаємо за необхідне розглянути в цілому стратегічний курс РФ щодо країн-членів СНД. В цьому контексті зазначимо, що найбільша напруга ідеологічного і геополітичного, а також військово-стратегічного характеру спостерігається як і триста років тому по Балтійсько-Чорноморській дузі, де частини історичної Російської держави, тепер незалежні держави Білорусія, Україна, Молдова, Грузія, стають об'єктом колосальних політичних зусиль Заходу, який прагне шляхом різних геополітичних комбінацій залучити їх в свою орбіту, не допустити прихід до влади в цих державах проросійських еліт і не дозволити Росії за допомогою існуючих (СНД) або нових механізмів пов'язати геополітичний простір насамперед у військово-стратегічній сфері.

Одним з головних інструментів збереження геополітичного вигляду історичного простору є військово-стратегічна єдність. Її формулюють договори про спільну оборону і союзи, які свідчать про загальні стратегічні інтереси, визначають взаємні зобов'язання до третіх країн. Таким елементом був за задумом Договір про колективну безпеку, підписаний в Ташкенті 15 травня 1992 р. десятьма учасниками – Росією, Білоруссю,

Вірменією, Азербайджаном, Казахстаном, Киргизією, Молдовою, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном.

Україна вже тоді стала лише спостерігачем, символізуючи свій дрейф від Росії. Відповідно до ст.1 Договору сторони зобов'язувалися «не вступати у військові союзи або брати участь в угрупованнях держав, а також дії, спрямовані проти іншої держави-учасниці». Це означало не вступ до НАТО. З іншого боку Договір недостатньо відповідав рівню спільної оборони, не припускав автоматичний спільний захист членів, хоча стверджував, що агресія проти одного з них, «буде розглядатися як агресія проти всіх держав-учасників», які нададуть необхідну допомогу, включаючи військову тощо. До 2000 р. розширення НАТО – реальність, як і вступ до неї Східної Європи, а в майбутньому і Прибалтики. На цьому тлі Протокол про продовження Договору про колективну безпеку від 2 квітня 1999 р. підписали тільки шість держав – Росія, Білорусія, Казахстан, Киргизія, Вірменія, Таджикистан.

Один з найбільш яскравих авторів, що пише на тему західної стратегії глобалізації та її геополітичних втілень, і не зводить процеси найбільшої перебудови світу до боротьби «тоталітаризму і демократії», В. Цимбурський звернув увагу в ряді статей на формування якогось глобального «Великого Лімітрофу» навколо Росії, що об'єднує не тільки традиційних опонентів і геополітичних суперників Росії, а й новостворені держави з колишніх частин історичної держави російської.

Важливість цього Лімітрофу полягає в тому, що при певному розвитку він може стати для Росії як ізолюючою зоною на всьому протязі її зіткнення з іншими цивілізаційними і геополітичними комплексами, – як із Заходом, так з арабським світом, так і з Центральною Азією і далекосхідним центром, так і головним театром міжнародних відносин з усіма провокаціями. Тому і йде боротьба за цю нову геополітичну дугу – Східна Європа, Кавказ, Центральна Азія, за з'єднання її відрізків в обхід Росії, напрямок мимо Росії політичних проектів на зразок ГУУАМ, ресурсних потоків. Тому слід в нерозривному зв'язку системно розглядати міжнародні процеси, що розгортаються на всьому театрі – від військово-стратегічного просування НАТО до проектів геоeкономіки і тих варіантів, якими Китай збирається здійснити оголошену ним мету «розвитку західних районів», прилеглих до Казахстану.

Не дивно, що у взаєминах Росії з державами СНД, що розташовані в стратегічному регіоні Чорноморських проток і шляхів транспортування нафти, особливо відбивається безпрецедентний тиск Заходу на історичні рубежі Росії. Це спонукає зайвий раз усвідомити загальносвітову велич всієї двохсотлітньої роботи Росії на Півдні, яка зараз під загрозою [8].

Після президентських виборів 1994 р. в Україні, незважаючи на зусилля української сторони, російсько-українські відносини залишалися складними. «Економічна війна» між двома державами не вщухала. Серед російських політиків та в засобах масової інформації Росії практично не зникла тема Криму й Севастополя. З року в рік відкладався візит Президента Б. Єльцина до України. Довго й важко йшли переговори про підписання широкомасштабного договору між двома державами. Зрушення на краще почалися тільки в 1995 р., коли був парафований текст договору між Україною та Росією. Однак, як відомо, президентами обох держав цей документ був підписаний майже через два роки – 31 травня 1997 р. в Києві. Відтоді розпочався новий етап в історії україно-російських відносин. Новим кроком на шляху їх поглиблення та розвитку став перший державний візит Президента України Л. Кучми до Москви в лютому 1998 р. Головний результат візиту – підписання договору про довгострокове економічне співробітництво між двома країнами терміном на 10 років. Ця угода є безпрецедентною, оскільки в рамках СНД не існує жодного аналогічного документу [9, с. 87].

В цілому, констатуємо, що позиція російських ЗМІ за президентства Б. Єльцина полягає в тому, що після розпаду СРСР склалося так, що Україна володіє багатьма територіями, які є історичними землями Росії і цей простір перевищує території цілих західноєвропейських держав. В загалі наголошується, що єдиної української нації так поки і не склалося, а Україна розколота навпіл не стільки політично, скільки етнічно.

Одночасно Росія, з точки зору російських вчених та ЗМІ – єдиний історичний гарант цілісності сучасної української території, бо саме Росія збрала нинішні землі України в єдине ціле, землі, які ніколи раніше не входили до складу української протодержави, що перетворилася в державу завдяки Росії. Росія віддавала Україні землі, відвойовані Російською державою у Литви, Польщі, Османської та Австро-Угорської імперій. Більш того, за радянських часів Москва передала Україні і власні російські території. А це як мінімум свідчить, що Москва по відношенню до України проводила в радянський час політику не імперську, а союзницьку [10].

Для України все ще залишається вкрай важливим пошук відповіді на питання, хто ж насправді найбільше зацікавлений у стабільній і могутній Українській державі, що постала ще на початку 1990-х років. Адже, скажімо, досвід наших відносин з Росією на різних етапах історичного розвитку, завжди засвідчував, що завершальним акордом ставала втрата Україною своєї незалежності. Так, у буремному вересні 1917 р. голова першого українського парламенту – Центральної ради – М. Грушевський добродушно відзначив: «Ми розглядаємо федерацію не як шлях до самостійності, але як шлях до нових перспектив, які вже давно відкрилися провідним розумам людства, як шлях до федерації Європи і в майбутньому – до федерації всього світу» [11, с. 87].

З висоти сьогодення історичного знання у цих словах бачиться один з витоків притаманного багатьом українцям недооцінювання власного потенціалу, своєрідного філософствування тоді, коли потрібно приймати радикальні для держави і суспільства рішення. Українські лідери традиційно недооцінювали потенціал відновлення російських імперських амбіцій та переоцінювали наміри і силу позицій російських демократів. Головне ж, з нашого погляду, не вдавалося досягти реального паритету у відносинах між демократично налаштованими політичними силами і політиками двох держав, що уможливило б взаємне позитивне сприйняття на засадах доброзичливості. Інакше й далі працюватиме основна ідея російської політики, що всякий раз призводила до послаблення і руйнації демократичного крила російського політикуму, про що майже водночас із наведеним висловлюванням Грушевського попереджав С. Петлюра. Він вказував на втрату російською демократією «колишніх доблестей і заслуг», на «здійснюваний факт зміщення російського лібералізму в бік великоруського націоналізму» [12].

Відтак, у поширенні позитивного українського іміджу в російському соціумі керівникам української дипломатії, політичним елітам нашої держави та засобам масової інформації неодмінно слід брати до уваги цю здатність російської демократії. Тобто те, що російський політолог-міжнародник А.Фурсов визначає як «створення унікального євразійського історичного суб'єкта – Російської потуги з притаманними їй певними головними рисами», базовою серед яких йому бачиться «російський автократизм» [13].

Відомий російський вчений А. Рябов вважає, що політична та економічна система СРСР представляла собою різновид корпоративістських системи. Нормальне функціонування будь-якої системи корпоративістського типу значною мірою визначається наявністю сильного інтегруючого інституту, який погоджує, інтегрує по горизонталі різні інтереси – відомчі, галузеві, територіальні, групові, тощо. Таким інститутом в колишній системі була комуністична партія. Коли в 1991 р. цей інститут зник, проблема стабілізації стала ключовою. Уламки ж корпоративної системи і

сформували особливий тип політичного простору, де стійкі інститути ніяк не можуть сформуватися [14].

У цьому виявилися незацікавленою і пострадянська еліта, що прийшла до влади в нових державах на хвилі антикомуністичної революції 1991 року. Відчуваючи дефіцит легітимності і побоюючись реставрації колишньої системи, вони прагнули не тільки закріпитися при владі на якомога більш тривалий період, але і як можна швидше приватизувати на свою користь основні активи «трофейної» економіки. Страх перед загрозою реставрації став проходити лише до кінця 90-х рр.; історичним кордоном стали президентські вибори на Україні в 1999 р. і в Росії в 2000 р., після яких комуністичні партії цих країн, що раніше були найвпливовішими на пострадянському просторі, почали стрімко втрачати колишню силу і маргіналізуватися. Але в 90-і рр. для швидкого перерозподілу колишньої державної власності сильні інститути та пов'язані з ними правові норми були не потрібні. Надалі, після здобуття пострадянськими системами легітимності, процеси переділу власності придбали перманентний характер [14].

Оскільки теми європеїзації і атлантичного вибору на порядку денному РФ та України не було як такої, західне співтовариство в 90-і рр. ставило щодо них інші завдання. На Заході, і насамперед у Вашингтоні чітко розуміли, що саме ці дві країни свого часу внесли вирішальний внесок у становлення комунізму як суспільної системи, з якої Захід боровся протягом 70 рр. Тому стрижнем політики Заходу щодо РФ і України стало прагнення не допустити реставрації комунізму в будь-якій формі в цих країнах.

Фактично США та їх союзники по НАТО, хоча й у своєрідній формі, повернулися до політики стримування комунізму, яка в епоху холодної війни використовувалася для боротьби з комуністичними режимами і рухами переважно в країнах третього світу, у Південно-Східній Азії, на Корейському півострові, в Африці. При цьому в новій, внутрішньополітичній версії сенс доктрини стримування комунізму зводився до того, що Захід готовий був заплатити високу ціну заради такої мети. Можна було погодитися з виникненням таких явищ, як фінансово-промислові олігархії, системна корупція, передбачувані вибори, які по суті спотворювали сенс демократичних змін і перешкоджали просуванню до демократії. І все це, щоб не допустити перемоги кандидатів від компартій на президентських виборах 1996 року в Росії і 1999 року в Україні. Але в підсумку демократичному розвитку, особливо в Росії, було завдано величезної шкоди. Пострадянські еліти в Росії увірували в те, що результат президентських виборів має визначатися до всенародного голосування в результаті неформальних домовленостей між провідними групами інтересів [14].

Таким чином, на відміну від країн ЦСЄ, міжнародний фактор стосовно Росії та України в 90-і рр. мав інший вплив, який, скоріше, було направлено на консервацію сформованого в них положення, що сприяло зміцненню лідируючих позицій трансфер-класів, не зацікавлених у продовженні і поглибленні змін.

Вважається, що пострадянські країни пройшли два етапи трансформації. Перший етап – це 90-ті рр. минулого століття, коли спрямованість політичних процесів у цих країнах характеризувалася двома ключовими тенденціями: стабілізацією і адаптацією. І еліти, і велика частина населення були зацікавлені в стабілізації суспільно-політичної ситуації. Після розпаду Радянського Союзу вона загрожувала кривавими конфліктами, розпадом державності, втратою для багатьох людей засобів до існування. Важливість адаптації зводилася до того, що більша частина населення абсолютно не була готова до нових умов життя. Для успішного вирішення цих завдань було потрібне створення нових національних держав. Саме ця мета і дозволила в обстановці гострої соціальної конфліктності і дефіциту ресурсів уникнути розпаду громадських структур [14].

Порядок денний першого етапу трансформації було вичерпано до початку 2000-х рр. Так, були заморожені різні міжетнічні конфлікти, там, де вони відбувалися

(Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах, Придністров'я); припинені громадянські війни в тих країнах, де вони мали місце (Грузія, Таджикистан). І, нарешті, повсюдно сформувалися нові національні держави. Навіть випадки появи в результаті заморожених міжетнічних конфліктів невизнаних республік, що призвели до фактичного відділення від колишніх метрополій окремих територій, не ставили під сумнів фактичне оформлення національних держав.

На кінець президентства Єльцина починається новий етап трансформації. Хронологічно він збігається з початком економічного зростання. Якщо раніше заради збереження стабільності люди були готові задовольнитися малим, то тепер вони починають вимагати більше, і не тільки в плані підвищення свого добробуту. Замість теми адаптації на перший план в новому порядку денному виходить проблематика вибору подальших цілей та шляхів розвитку [14].

Має місце очевидне розходження в оцінках цілей, які бачаться суспільством і владою Російської Федерації за часів президентства Б. Єльцина щодо України. Для влади первинним залишається недопущення членства України в НАТО, у той час як для дедалі більше прагматичного суспільства пріоритетом є формування ринкових відносин через збереження добросусідських відносин. Але для нас важливіше, що російські експерти активно нагнітали пріоритетність саме натовського контексту, відверто підіграючи політикам і спрямовуючи їх у відповідне русло.

Список використаної літератури

1. Власенко В. Касетний скандал: геополітичний і національний виміри / В.Власенко // День. – 2011. – № 155/156, 2 верес.
2. Комсомольская правда. – 1996. – 12 марта, № 45.
3. Ковальчук Н.В. Самміти Україна-ЄС у контексті євроінтеграційного курсу України [Електроний ресурс] / Н.В. Ковальчук // Вісник Київського національного університету імені Т.Шевченка. – 2004. – Режим доступу: http://www.Summits_Ukraine_EU_in_the_context_eurointegration_course_of_Ukraine_15931.pdf
4. Кульчицький С. В. Україна і Росія в історичній ретроспективі [Електроний ресурс] / С. В. Кульчицький, Б. О. Парахонський. – Режим доступу: <http://pulib.if.ua/part/11434>.
5. Итоги деятельности СНГ за 10 лет и задачи на перспективу [Электронный ресурс] // Сайт МИДа РФ. – Режим доступа: <http://www.in.mid.ru/B1.nsf/arh/439148BE7FCE2C3E43256B17005148B6?OpenDocument>
6. Политика В. Путина на пространстве СНГ на примере отношений России с Украиной [Электроний ресурс] // Русский вопрос. – 2003/2. – Режим доступу: <http://www.russkiiivopros.com/index.php?pag=one&id=109&kat=5&csl=23>.
7. Внешняя политика России в 90-е годы XX века [Электронный ресурс] // Взаимоотношения Российской Федерации и блока НАТО. – Режим доступу: http://know.su/link_6737_5.html
8. Россия, СНГ и Запад. Часть 2: Старые геополитические проекты в новом обличи [Электронный ресурс] // Православие 2000. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/analit/global/russngzapad2.htm>
9. Алексеев Ю. М. Україна на зламі історичних епох. (Державотворчий процес 1985–1999 рр.) / Ю. М. Алексеев, С. В. Кульчицький, А. Г. Слюсаренко. – К., 2000. – 320 с.
10. Третьяков В. Бесхребетн Россия [Электронный ресурс] / В. Третьяков // Политический класс. – 2005. – №1/2. – Режим доступа: <http://www.intelros.org/lib/statyi/tretyakov1.htm>
11. Сучасність. – 1988. – № 9. – С. 87.
12. Украинская жизнь. – 1913. – № 3.

13. Foursov A. Eurasia Viewed from an Historical Height / A. Foursov // World Affairs. – 2004. – Vol. 8, Number 1. – Режим доступу:

http://www.ciaonet.org/olj/wa/wa_j_04wa_ja04.html.

14. Рябов А. Промежуточные итоги и некоторые особенности постсоветских трансформаций [Электронный ресурс] / А.Рябов // Полит.ру. – 14.01.2010. – Режим доступа: <http://www.polit.ru/article/2010/08/12/riabov/>.

Стаття надійшла до редакції 05.04. 2013.

I. Filenko

PECULIARITIES OF UKRAINE FOREIGN POLICY HIGHLIGHTING IN RUSSIAN MEDIA DURING THE PRESIDENCY OF BORIS YELTSIN

This paper examines the foreign policy of Ukraine in the Russian media under President Boris Yeltsin. The formation of Ukrainian statehood and the problems associated with it in the context of the perception of events in Ukraine Russian media is considered. It is proved that the Russian mass media play an important role in shaping the image of Ukraine in the world, as it is able to manipulate the consciousness of citizens.

Key words: media, Boris Yeltsin, Leonid Kravchuk, Leonid Kuchma, NATO, EU, CIS, Russia, Ukraine.

УДК 327:339.923(5)

Р. С. Шахматенко

ПРИНЦИПИ «ВІДКРИТОГО РЕГІОНАЛІЗМУ» В ДІЯЛЬНОСТІ АТЕС

В статті розглядаються сучасні інтеграційні процеси в АТР на прикладі діяльності АТЕС. Показано основні відмінності його функціонування від інших інтеграційних об'єднань. Розкрито сутність «відкритого регіоналізму» в діяльності АТЕС.

Ключові слова: АТЕС, регіоналізм, інтеграція, співпраця, ГАТТ/СОТ, АТР, АСЕАН.

Інтеграційні процеси в АТР ґрунтуються на принципах «відкритого регіоналізму», суть якого полягає в тому, що розвиток коопераційних зв'язків і зняття обмежень на рух товарів, трудових ресурсів і капіталу всередині даного регіону поєднується з дотриманням принципів ГАТТ/СОТ, відмовою від протекціонізму відносно інших країн, стимулюванням розвитку в позарегіональних економічних зв'язках.

Як зазначає відомий західний вчений Д. МакДугл у своїй фундаментальній праці «Тихоокеанська Азія в світовій політиці», «відкритий регіоналізм» – означає те, що будь-яка інша країна не член АТЕС може користуватися привілеями у торгівлі в межах цього форуму, що означає, наприклад лібералізацію торгівлі, знижки, ліквідацію торговельних бар'єрів тощо [1, р.304].

Особливістю інтеграційних процесів в АТР є формування субрегіональних об'єднань країн, ступінь інтегрованості всередині яких дуже відрізняється і має свою специфіку. До особливостей даного регіону, які впливають на характер розвитку інтеграційних процесів, слід віднести: значні територіальні розміри; істотну диференціацію в рівнях соціально-економічного розвитку країн регіону; високу чисельність і щільність населення; відмінності в політичній, соціокультурній сферах тощо.

Інституціональною основою тихоокеанського економічного співробітництва став створений в 1989 році форум «Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва» – міжнародна економічна організація, створена для розвитку